УДК 343.23

Антонюк Н. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка

УСІЧЕНИЙ СКЛАД ЗЛОЧИНУ: НЕОБХІДНА ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ЧИ МІФ?

Анотація. У статті висвітлений авторський підхід до поняття усіченого складу злочину. Наведено аргументи щодо доцільності виділення такого виду складів злочинів у кримінально-правовій доктрині.

Ключові слова: усічений склад злочину, момент закінчення.

Постановка проблеми. Теорія кримінального права оперує терміном «усічений склад злочину» під час вивчення видів складів злочинів. Йдеться про види складів злочину за конструкцією об'єктивної сторони. Загально прийнято за конструкцією об'єктивної сторони складу злочину виділяти матеріальні, формальні і усічені склади злочинів.

У кримінально-правовій літературі існують різні підходи щодо доцільності виділення усічених складів злочинів, щодо використання назви «усічені» склади, щодо кола таких складів злочинів. Зауважимо, що більш активно така дискусія велася ще у радянський період. Сьогодні означене питання підіймається або під час вивчення моменту закінчення злочину, або ж взагалі згадується побічно під час аналізу конкретних складів злочинів, які прийнято вважати усіченими.

Видається, що до питання про доцільність виділення усічених складів злочинів варто повернутися. Адже, якщо підтримати позицію про доцільність виділення усічених складів злочинів, було б варто виділити певні специфічні ознаки таких складів, визначити, яке значення для кримінального права, для кримінально-правової кваліфікації має усічений склад злочину загалом.

Аналіз наукових досліджень дозволяє виділити тих науковців, які у своїх працях зверталися до поняття, ознак усіченого складу злочину. Разом з тим, варто зауважити, що більшість дослідників про усічений склад злочину вели мову у ході аналізу певних складів злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України (КК України). Водночас теоретичним питанням, які стосуються юридичної конструкції поняття «усіченого складу злочину» присвячені праці Б. В. Волженкіна, Т. М. Данилюка, М. Д. Дурманова, А. П. Козлова, Н. Ф. Кузнєцової, П. С. Матишевського, В. О. Навроцького, Б. С. Нікіфорова, А. Н. Трайніна, М. Д. Шаргородського та інших дослідників.

Метою статті є формулювання авторського бачення поняття та ознак усіченого складу злочину, співвідношення цього поняття із суміжними поняттями, визначення кола усічених складів злочинів, встановлення моменту закінчення усіченого складу злочину.

Виклад основних положень. У підручниках з кримінального права усічений склад злочину визначають як такий злочин, в якому момент закінчення самим законодавцем переноситься на стадію готування або замаху [1, с. 75].

Схожу позицію займають і інші науковці, зауважуючи, що усічений склад має місце тоді, коли зі всіх можливих етапів розвитку злочинної діяльності складом злочину охоплюються лише підготовчі дії або сам процес виконання діяння, спрямованого на спричинення суспільно небезпечних наслідків [2, с. 380]. Тобто, вчені констатують, що законодавець визнає наявність закінченого злочину на стадії готування або замаху.

Аналогічні міркування висловлює Н. Ф. Кузнєцова. Науковець зауважує, що у кримінально-правовій літературі виділяють так звані «усічені» склади злочинів, для яких характерним є те, що момент закінчення злочину перенесений законодавцем на більш ранню стадію – стадію готування або ж замаху на вчинення злочину [3, с. 67].

Виникає логічне запитання: для чого законодавець виділяє усічені склади злочинів? Наукові позиції щодо цього питання зазвичай зводяться до того, що підвищена суспільна небезпека окремих діянь заставляє законодавця використовувати усічені склади злочинів [2, с. 380]. М. Д. Шаргородський і М. Д. Дурманов вказували, що усічені склади злочинів необхідні для того, щоб сприяти активізації боротьби з найбільш небезпечними злочинами [4, с. 72; 5, с. 35-56].

Необхідно вказати, що у низці наукових публікацій дослідники критично висловилися щодо доцільності існування усічених складів злочинів. Так, А. Н. Трайнін вважав, що закон усічених складів злочинів не знає і не може знати загалом [6, с. 137-138]. Аналогічні міркування висловлює і Н. Ф. Кузнєцова, зауважуючи, що прихильники усічених складів злочинів недопустимо змішали мотиви законотворчості з конструкцією складів вказаних злочинів [3, с. 75].

Б. С. Нікіфоров заперечує існування і доцільність виділення усічених складів злочинів, пояснюючи свою позицію тим, що при уважному вивченні складів, які пропонують відносити до усічених, обов'язково встановлюється, що насправді йдеться не про незакінчену злочинну діяльність, а про діяння, які порушують особливі, самостійні інтереси, особливі суспільні відносини, які законодавець, конструюючи ці склади, намагався поставити під охорону [7, с. 25-26]. Т. М. Данилюк критично зауважує, що теза про перенесення моменту закінчення злочину на стадію готування чи замаху не має належного обґрунтування [8].

Дійсно, варто погодитися з Н. Ф. Кузнєцовою про те, що законодавець, конструюючи деякі склади злочинів, намагається максимально захистити цінні об'єкти від злочинних посягань [3, с. 75]. Авторка справедливо зауважує, що законодавець деякі склади злочинів будує таким чином, щоб дії, які створюють навіть найвіддаленіші можливості спричинення шкоди цим об'єктам, опинилися у сфері кримінально-правового регулювання.

М. Д. Дурманов характерною ознакою усічених складів називає те, що законодавець визнає злочин закінченим, коли діяння безпосередньо спрямоване на об'єкт, що охоплюється умислом винного, ще не вчинено, однак цей об'єкт вже ставиться у явну небезпеку спричинення шкоди [9, с. 44].

Видається, що з твердженням про те, що усічений склад злочину має підвищену суспільну небезпеку, можна погоди-

тися. Адже саме цим аргументом керується законодавець, визнаючи закінченими такі злочини на стадії готування чи замаху. Однак варто зауважити, що певне діяння, яке визнається усіченим злочином за своєю природою, дозволяє виділити «більш ранній» етап, тобто, саме діяння дозволяє сконструювати норму як усічену. Ні в кого не виникає сумніву, що диверсія є злочином із підвищеною суспільною небезпекою. Склад злочину сформульований без зміщення моменту закінчення злочину.

Не можна оминути увагою те, що коло складів злочинів, які варто вважати усіченими, не є усталеним. Різні науковці до усічених складів злочинів відносять різні діяння. Так, традиційно до усічених складів злочинів відносять розбій і вимагання, низка науковців усіченими вважає бандитизм, залишення в небезпеці, підробку (підлог), погрозу вбивством і т.д. Виникає логічне запитання, яким чином, виходячи із диспозиції статті, визначити, що той чи інший склад є усіченим. Не може законодавець формулювати диспозицію так, щоб правозастосувач не міг визначити моменту закінчення злочину. Необхідно з'ясувати звідки правозастосувач має знати, що певний склад є усіченим, а тому вважається закінченим вже на стадії готування чи замаху.

Видається, що з цього приводу необхідно констатувати таке: правозастосувач повинен визнавати те чи інше діяння закінченим на більш ранній стадії (готування чи замаху) лише тоді, коли це безпосередньо слідує із диспозиції відповідної статті КК України. Адже, як правильно вказала Н. Ф. Кузнєцова, судова практика розуміє закінчений злочин так і лише так, як законодавець формулює склади злочинів [3, с. 70].

З огляду на вказане цілком логічним буде твердження про те, що до так званих усічених складів злочинів фактично відносять ті склади, які законодавцем сформульовані в особливий спосіб, ті, які вважаються закінченими на етапі, що за своєю природою фактично є готуванням або замахом на вчинення певного діяння. Так, наприклад, розбій є закінченим з моменту вчинення нападу із застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого (або погрози таким насильством), а не з моменту фактичного заволодіння майном; посягання на життя – з моменту замаху на вбивство, а не з моменту настання смерті.

Таким чином, видається, що склади злочинів, які прийнято називати усіченими, мають певні особливості. І перша та найголовніша їхня особливість у тому, що ці склади сформульовані законодавцем шляхом визнання закінченим злочином того етапу реалізації злочинного умислу, який за своєю суттю є готуванням або замахом на вчинення злочину. Однак одразу ж звернемося до питання, чи можна вважати вдалою назву, якою об'єднують такі діяння – «усічені» склади.

М. Д. Дурманов вважав невдалим термінологічний зворот – «усічений» склад злочину [9, с. 36]. На його думку, варто вести мову про певні склади злочинів, у яких момент закінчення злочину перенесений на більш ранню стадію, тобто, замах або готування. Спроба замінити термін усічений на інший термін виявилася невдалою і не була підтримана науковою спільнотою.

У тлумачному словнику української мови зазначено, що усічений у значенні прикметника означає скорочений [10, с. 1515]. В свою чергу, «усікати» означає відокремлювати частину від цілого. Якщо повернутися до аналізованого нами вище, можемо констатувати, що законодавець, формулюючи усічені склади злочинів, фактично «урізає», скорочує діяння, яке варто визначати суспільно небезпечним. Так, для прикладу, у складі вимагання не слід чекати одержання майна винним, а вже сам факт висунення вимоги, поєднаної з відповідною погрозою, є достатніми для кваліфікації вимагання як закінченого діяння. Так зване перенесення моменту закінчення злочину на більш ранню стадію є по своїй природі «скороченням» діяння, його усіченням. Видається, що використання терміну усічений може бути визнане виправданим, адже саме поняття «усічений» вже вказує на особливість усічених складів злочинів, тобто, на конструювання їх таким чином, що стадія готування або замаху визнається закінченим злочином.

Зауважимо, що П. С. Матишевський з приводу доцільності оперування терміном «усічений склад злочину» зазначав те, що використання терміну «усічений» неприйнятне, адже кожен склад злочину завжди «повний», має всі чотири елементи [4, с. 94-95]. Дійсно, будь яке діяння, яке є злочином, повинне мати всі чотири елементи складу злочину. Всі ці елементи є і в усічених складах злочину. Їхня «усіченість» полягає не у відсутності елементів складу злочину, а в особливості конструювання таких складів. Тож і використання назви «усічені» склади є цілком прийнятним.

Зроблений нами висновок про доцільність виділення групи усічених складів злочинів ще не можна вважати кінцевим, адже для повного констатування факту необхідності виділення такої юридичної конструкції варто вказати у межах якої проблематики таке поняття має використовуватися. Тому важливим для з'ясування є питання про те, чи варто у ході поділу складів злочинів за конструкцією об'єктивної сторони виділяти поряд із формальним і матеріальним складами ще й усічений склад злочину.

На думку А. П. Козлова, така класифікація базується на різних критеріях. Вчений вважає, що усічений і формальний склад з однієї сторони, матеріальний з іншої виділені на основі наявності або відсутності наслідку; усічений і формальний – диференційовані залежно від стадії вчинення злочину [11, с. 136-137]. Тож на думку А. П. Козлова, одна класифікація базується на двох критеріях, що суперечить правилам формальної логіки. Вчений наголошує, що у класифікації одного рівня такий підхід є логічною помилкою; у цьому випадку бракує ще одного елемента, який би включав у себе злочини з формальним та усіченим складом. А. П. Козлов пропонує створити дворівневу класифікацію, а склади злочинів поділити на матеріальні та нематеріальні, а нематеріальні, в свою чергу, на формальні та усічені [11, с. 136-137].

Т. М. Данилюк підтримує позицію А. П. Козлова з цього приводу і погоджується з тим, що виділення формальних та матеріальних складів злочинів відбувається на підставі наявності чи відсутності суспільно небезпечного наслідку, як ознаки об'єктивної сторони складу злочину; виділення усіченого складу злочину відбувається залежно від стадії вчинення злочину, на якій злочин вважається закінченим [8].

Т. М. Данилюк вважає, що виділення поряд з матеріальним та формальним як окремого виду усіченого складу злочину необґрунтоване, адже в такому випадку порушено правило про необхідність проведення класифікації одного рівня за єдиним критерієм [8]. Окрім цього, автор стверджує, що виділення усіченого складу як різновиду формального також недоцільне, бо у такому випадку повинен виділятися і «повний» склад.

Мабуть, не варто більш детально зупинятися на цьому питанні, оскільки дійсно необхідно констатувати очевидні речі: поділ складів злочинів на матеріальні і формальні здійснено за конструкцією об'єктивної сторони складу злочину (за наявністю чи відсутністю суспільно небезпечного наслідку). Усічений склад злочину у поділ за означеним критерієм не підпадає, оскільки природа його появи закладена зовсім у іншому – у способі побудови диспозиції статті шляхом визнання закінченим діяння вже на стадії готування або замаху.

Т. М. Данилюк зауважує, що не зрозуміло, з яких підстав у науковій висловлюється теза, що в так званих усічених складах злочинів момент закінчення перенесено на стадію готування чи замаху [8]. Твердження про момент закінчення таких складів є цілком вірним, адже, якщо законодавець сконструював диспозицію кримінально-правової норми таким чином, щоб закінченим діяння вважалося вже на етапі, який за своїм характером є готуванням чи замахом, то цілком очевидно, що момент закінчення таких злочинів буде саме на такому етапі (готування або замаху). Бандитизм є закінченим з моменту організації озброєної банди з певною визначеною метою, оскільки це безпосередньо видно із диспозиції ст. 257 КК України. Однак за своєю природою організація банди є підшукуванням співучасників і змовою про вчинення подальших злочинів, що характерно для стадії готування.

Для теорії кримінального права виділення усічених складів злочинів дозволяє виокремити певний вид складів злочинів, який відрізняється від інших складів особливістю конструювання. Для кримінально-правової кваліфікації визнання певного діяння усіченим складом підтверджує той факт, що відповідне діяння є закінченим злочином на етапі, що за своєю суттю у інших випадках (якщо б норма була сконструйована законодавцем іншим чином) є готуванням або замахом на вчинення злочину.

Ознаками усіченого складу злочину, які впливають на кваліфікацію, можна вважати відсутність деяких стадій вчинення злочину. Цілком слушно зауважує В. О. Навроцький, вказуючи, що в усічених складах відповідні стадії вчинення злочину взагалі не можуть мати місце, оскільки вже початок виконання діяння визнається закінченим злочином [12, с. 140].

Якщо законодавець визнав закінченим злочином етап, який за змістом є замахом на вчинення злочину, то у такому злочині не може бути стадії замаху, оскільки вона вже є закінченим злочином. Разом з тим стадія готування у такому злочині існує. Наприклад, замах на умисне вбивство державного діяча є закінченим злочином – посяганням на життя державного діяча (ст. 112 КК України). Стадія готування у такому діянні може існувати, однак стадія замаху є автоматично закінченим злочином.

Змову про вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади законодавець вважає закінченим складом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 109 КК України. Змова про вчинення певних дій за своєю суттю є етапом готування. Тим не менше, виходячи із підвищеної суспільної небезпечності зазначених дій, законодавець визнав їх закінченим злочином.

На підставі викладеного, можна дійти **висновку,** що існування усічених складів злочинів є виправданим. Такі склади злочинів мають специфічні ознаки і найголовнішою їхньою ознакою є те, що вони сформульовані законодавцем шляхом визнання закінченим злочином того етапу реалізації злочинного умислу, який за своєю суттю є готуванням або замахом на вчинення злочину. Разом з тим не можна визнати правильним виділення усіченого складу злочину у одному і тому ж ряду з матеріальним і формальним складами злочину,адже поділ складів злочинів на матеріальні і формальні здійснено за конструкцією об'єктивної сторони, а усічений склад має особливість у іншому критерії – у способі побудови диспозиції статті.

Щодо **перспективи подальших досліджень** доречно зазначити, що потребує дослідження питання про визнання низки складів злочинів усіченими, виходячи із формулювання об'єктивної сторони у відповідних складах статей Особливої частини КК України. Тож наступним етапом дослідження повинні стати конкретні склади злочинів, які відносяться до групи усічених.

Література:

1. Кримінальне право України: Загальна частина: [підручник для студ. юрид. вузів і факультетів] / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Харків: Право, 1997. – 368 с.
2. Уголовное право России. Общая часть. [учебник] / Под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина, В. В. Орехова. – С.-Пб., 2006. – 1064 с.
3. Кузнецова Н. Ф. Избранные труды / Н. Ф. Кузнецова. – С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 834 с.
4. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов. – М.: Госюриздат, 1955. – 211 с.
5. Шаргородский М. Д. Рецензия на книгу проф. А. Н. Трайнина «Учение о составе преступления». – «Советская книга». – 1947. – № 5. – С. 72.
6. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А. Н. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1951. – 388 с.
7. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Автореф. дис. д-ра юрид. наук / Б. С. Никифоров. – М., 1956. – 42 с.
8. Данилюк Т. М. Класифікація складів злочинів та її значення для встановлення моменту закінчення злочину / Т. М. Данилюк. [Електронний ресурс] // http: //radnuk.info/statti/569-kvalif/15202-2011-01-21-10-08-21.html.
9. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов. – М.: Госюриздат, 1955. – 211 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [текст] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
11. Козлов А. П. Учение о стадиях преступления / А.П. Козлов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002 . – 353 с.
12. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: [навч. посібник]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

Антонюк Н. О. Усеченный состав преступления: необходимая юридическая конструкция или миф?

Аннотация. В статье освещен авторский подход к понятию усеченного состава преступления. Приведены аргументы о целесообразности выделения такого вида составов преступлений в уголовно-правовой доктрине.

Ключевые слова: усеченный состав преступления, момент окончания.

Antoniuk. N. The truncated corpus delist: necessary legal construction or myth?

Summary. This article deals with the concept of the truncated corpus delist. Arguments are resulted in relation to expedience of selection of such type of compositions of crimes in the doctrine of criminal law.

Key words: truncated corpus delist, moment of completion.